

BORC, A KUNOK NEGYEDIK FEJEDELME

A kunok a Kr. u. 11. század közepén jelentek meg Kelet-Európában, majd ezt követően a Magyar Királtsággal is kapcsolatba kerültek. I. (Szent) László 1091. évi győzelmei után egészen a 13. századig forrásaink nem beszélnek a kunok betöréseiről. E század elejétől azonban a kunok támadásai megújultak, így a magyar uralkodók egyre nagyobb figyelmet tanúsítottak az ország keleti és délkeleti határaival szomszédos nomádok iránt. Támadásaik miatt II. András magyar király először a Német Lovagrendet telepítette az ország délkeleti részébe, a Barcaságba. Majd a lovagrend kiűzése után a fegyveres harc helyett András fia, Béla mint erdélyi herceg békésebb eszközökkel próbálta a nomádokat a Magyar Királyság fennhatósága alá vonni. A hittérítés feladatát az ország területére 1221-ben települt koldulórend, a domonkosok vállalták fel. A domonkosok misszióját siker koronázta. Nyugati forrásaink szerint a kunok egyik fejedelme, *Borc*¹ 1227-ben egyetlen fiát azzal az üzenettel küldte Róbert esztergomi érsekhez, hogy hajlandó az ő kezéből felvenni a kereszténységet.

A szakirodalomban Barcként/Borcként emlegetett kun fejedelem nevében nem lehetünk biztosak. A keresztény hitre tért fejedelem neve egy 1227-es pápai oklevélben,² domonkos forrásokban és a német *Emonis Chronicon*ban³ szerepel. A *Halics-Volhiniai Évkönyvben* az 1229-es év eseményeinél szereplő *Begovars* kun vezérrel is összeköti a magyar kutatás.⁴ Itt kell megemlítenem, hogy az 1259-ben írt magyar domonkos rendi történet, a *Commentariolum de provinciae Hungariae originibus*,⁵ és nyomában más rendi források is két fejedelem megtéréséről beszélnek.⁶ Az elsőként megtért nevének variánsai: *Brut*, *Bauch*, *Bruch*, míg a második *Bemborch*, *Breroth*, *Bibrech*, *Bernborch*,

¹ Munkámban Borcként fogom nevezni a forrásokban eltérő neveken szereplő kun fejedelmet.

² HURMUZAKI, E.: *Documente privitoare la istoria Românilor*, I/1–2., București 1887, 102. (továbbiakban: Hurmuzaki)

³ *Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptores*, (továbbiakban: *MGH SS*), ed. H. G. Pertz, Hannover–Leipzig, Hiersemann, 1986. XXIII, 511.

⁴ *Polnoje sobranije russkich letopisej*, ed.: A. A. Šachmatov, Sanktpetersburg 1908. II, 760–761, (továbbiakban: *PSRL*); HODINKA A.: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest 1916, 368–369.

⁵ PFEIFFER, N.: *Die Ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241–1242*, Zürich 1913. Verl. Gebr. Leemann u. Co. 143–146.

⁶ *Catalogus fontium historiae Hungaricae, Aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab Anno Christi DCCC usque ab annum MCCI*, tom. I–IV., (továbbiakban: *CFH*) szerk.: Gombos F. Albin, Budapest 1937, III, 2335.

Membrok. Egyes vélemények szerint a domonkosok hangsúlyozni akarták térítési eredményeiket, emiatt az apából valamint a fiából két fejedelmet csináltak.⁷ Ezt bizonyíthatja egyrészt az, hogy az esemény évében keletkezett pápai oklevél csak egy kun fejedelemtől, illetve fiának megtéréséről beszél. Másrészt az, hogy a második kun vezért a *Vita Sancti Dominici fundatoris ordinis fratrum Praedicatorum* szerint maga II. András tartotta a keresztség alá,⁸ ezt azonban nem erősíti meg semmilyen más forrásunk. Harmadrészt az, hogy a rendi források csak a szerzetesek érdemeit hangsúlyozzák, és hallgatnak az érsek szerepéről,⁹ akinek a kunok közti tevékenységét több pápai oklevél is említi.¹⁰ Ő keresztelte meg Borcot,¹¹ később pedig ő szervezte meg a milkói (kun) püspökséget is.¹²

Egyes kutatók szerint a *Bemborch*, *Bernborch*, *Breroth*,¹³ *Bibrech*, *Bribrech*, *Membrok* nevének második tagja mögött a *Borc* romlott változatai állnak. A névalak első felében Györffy szerint egyértelműen a *bey* 'úr' szó ismerhető fel,¹⁴ de véleményem szerint nem lehet kizárni a *mem* alakot sem, amely visszavezethető egy *men/man*¹⁵ szóra. Ez pedig a 13. század elején előfordul a kipszakban 'nagy' jelentéssel, Kijev török nevéként a Men-kermen alakban.¹⁶

⁷ GYÖRFFY GY.: „A kipszaki kun társadalom a Codex Cumanicus alapján”, in *A magyarság keleti elemei*, szerk.: Györffy Gy. Budapest 1990, (242–273), 269. Mások szerint a megtért fejedelem teljes neve *Bortz Membrok* volt, a fiát pedig, *Burchnak* hívták (FERENT I.: *A kunok és püspökségük*, ford.: Domokos P. P., Budapest 1981, 125).

⁸ CFH, III. 2335.

⁹ A domonkos források a *Commentariolum de provinciae Hungariae originibus*t, az 1259-ben írt magyar domonkos rendi történetet használják fel, és ez nem tesz említést az érsek szerepéről, ami érthető bizonyos szempontból, ugyanis elsősorban a rend tagjainak készült, és a domonkosok tetteiről kívánt beszámolni (MAKKAI L.: *A milkói (kún) püspökség és népei*, Debrecen 1936, 17).

¹⁰ Az érsek kunok között végzett tevékenységéről hat pápai oklevélben szerepelnek információk (HURMUZAKI, *i. m.* 102, 107, 108, 111, 113–114, 130; JAKÓ ZS.: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez 1023–1300*, I. Budapest 1997, 167, 168, 169, 172, 178).

¹¹ HURMUZAKI, *i. m.* 102; JAKÓ, *i. m.* I. 167.

¹² HURMUZAKI, *i. m.* 130; JAKÓ, *i. m.* I. 178.

¹³ A középkori oklevelekben az egyik leggyakoribb betűtűvesztés a *t* és a *c* összecserélése.

¹⁴ GYÖRFFY, *i. m.* 269. A *Codex Cumanicus* szerint a *bey* 'emír, előkelő', míg a *beg* 'fejedelem' jelentésű (DRIMBA, V. I.: *Codex Cumanicus*, Ed. diplomatique avec fac-similes, Bucarest 2000, 94–95).

¹⁵ A *man* 'nagy' szó eredetéről és előfordulásáról a török nyelvekben ld.: RÓNA-TAS, A.: „An Old Turkic Name of Kiev” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, 47 (1994/1–2), 175–180. A *Bemborch*, *Membrok* alakok első szótagának *m*-je a rákövetkező *b* hasonító hatásának tulajdonítható.

¹⁶ *A mongolok titkos története*, ford.: Ligeti L. Budapest 1962, 126, 130, 184.

A fejedelem nevének etimológiája vitatott, mivel – mint már említettem – a különböző források eltérő alakokat tartalmaznak. Az 1227-es pápai oklevélben a név *Bortz*.¹⁷

A domonkos források a már ismertetett formákat idézik. Az *Emonis Chronicon* pedig *Boricus*nak nevezi az áttért fejedelmet. A Halics-Volhiniai Évkönyvben a Béla herceget, a későbbi IV. Bélát (1235–1270) támogató kun vezér neve *Бероварс/Begovars*,¹⁸ akit a kutatók a megkeresztelkedett fejedelemmel azonosítanak. A pápai oklevél *-rtz* végződését valószínűleg *-rc*-nek kell olvasni, ez pedig egy török *-rs* félrehallásával magyarázható. Ezt támogatja az orosz forrásban szereplő *Begovars* névalak is.

Az eltérő alakok több olvasatot tesznek lehetővé. Egyesek *Barc*nak,¹⁹ mások pedig *Borc*nak olvassák.²⁰ A pápai oklevélben szereplő *Bortz*²¹ írott forma alapján feltételezhetünk ugyan egy *Borc* alakot, ez azonban mindenképpen magyar fejlemény, mivel a kipszak török nyelvben az *-rc* végződés nem lehetséges. Így a *Barc/Borc* változatot félreolvasásnak kell tartanunk, ami a 19. század végi és a 20. századi szakirodalomnak köszönhetően széles körben elterjedt.²²

A név olvasata nagymértékben függ az etimológiától. A különböző magyarázatok szerint a név visszamehet egyrészt egy *bars* 'párduc' alakra,²³ amit támogathat az orosz

¹⁷ HURMUZAKI, i. m. 102; *Vetera monumenta Historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis*, I. 1216–1352. Deprompta collecta ac serie chronologica disposita ab A. Theiner, Romae–Parisiis–Vindobonae 1859, 86; Fejér *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*, (továbbiakban: *CD*) G. Fejér. Budae, 1829, III/2, 110), ami feltehetően nyomdhiba lehet, mivel a pápai oklevél többi kiadásában minden esetben *-tz* végződéssel áll a név. Az oklevél kiadója itt zárójelben más forrásokban megjelenő alakokat is felsorol: *Bort* (alias *Bribroth*, *Bibrech*, *Bemborch*, *Boriz*).

¹⁸ *PSRL*, II. 761; HODINKA, i. m. 368–369.

¹⁹ KRISTÓ GY.: „A korai feudalizmus”, in *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig, I/2.*, szerk.: Bartha A., főszerk.: Székely Gy. Budapest 1987, (1007–1440), 1343.

²⁰ MAKKAI, *A milkói (kún) püspökség és népei*, 15.

²¹ II. András korában a magyar helyesírásban a *c* jelei a *ch* és a *z*, de a *tz* vagy *cz* jelölés is előfordul, igaz, csak német környezetben keletkezett oklevelekben, illetve – ritkán ugyan – a királyi kancellária írásgyakorlatában is előfordul (KNIEZSA I.: *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Budapest 1952, 42–43).

²² PAULER GY.: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, II. Budapest 1893, 126; MAKKAI, *A milkói (kún) püspökség és népei*, 15; TATAI MOLNÁR M.: *A jászok és kúnok történet*, Kolozsvári–Szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 36. szám. Szeged 1937, 16.

²³ A leopárd a *Codex Cumanicus* szólistáján két alkalommal is szerepel, de először a latin alak után mindkét oszlopban a *palang* 'leopárd' perzsa (DRIMBA i. m. 91) STEINGASS, F.: *A Comprehensive Persian–English Dictionary Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Persian Literature*, London 1939, 255; vö.: Vire, F., „Namir” in *The Encyclopaedia of Islam*. CD-Rom, edition V. 1. O. N. V. Leiden 1991, vol. VII, 947), második alkalommal pedig a perzsa *madian*, és a kun *chestrac* alak áll (DRIMBA i. m. 107); A perzsa *mādiyān* és a kipszak *istraq* jelentése 'kanca' (DRIMBA, i. m. 229, STEINGASS, i. m. 1138).

forrásban szereplő kun vezér, *Begovars/Begvars* nevének második tagja.²⁴ A *Begovars* név első részében pedig a török *beg* 'emír, úr' szó azonosítható. A többi írott változat inkább egy *borč* [borz] 'adósság',²⁵ vagy egy *burč* [burc] 'bors' alakra megy vissza.²⁶ Az etimológia attól függ, hogy a nevet hogyan olvassuk, illetve a név magyarázata befolyásolhatja az olvasatot. Annak ellenére, hogy létezik egy *Borz* 'adósság' etimológia is,²⁷ a *Burč* 'bors' vagy a *Begovars* 'úr leopárd' változat,²⁸ mint erőt vagy hatalmat kifejező nevek jobban megfelelnek a nomád névadási szokásoknak. Ez utóbbi két értelmezést támogatja az a tény, hogy mindkettő előfordul még a kunoknál. A *Burč* a Dnyeper és az Orel között nomadizáló *Burč-ogli* törzs nevében szerepel, amit összekötnek a Magyar Királyság területén élő kun eredetű *Borchol* nemzetség nevével.²⁹ A *Багубарц/Bagubars* pedig Vlagyimir Monomach Intelmeiben jelenik meg, két alkalommal is.³⁰ A mameluk kipc sakoknál pedig 40 *Baybars* szerepel. A 13. század második felében Egyiptom két szultánja is ezt a nevet viselte.³¹

A kortárs *Emonis Chronicon* szerint Borc, a kunok negyedik fejedelme (*quartus de maioribus principibus Chunorum Boricius*) 1226-ban megkeresztelkedett.³² Itt az évszám hibásan szerepel, mivel a többi mérvadó forrásunk egyhangúlag 1227-re teszi az eseményt. Kérdés, hogy miért nevezi ez a forrás negyediknek *Borcot*? Úgy tűnik, hogy a forrásokból kideríthető, hogy kik lehettek a kortársai, és talán a hierarchia is rekonstruálható.

²⁴ PSRL, II. 761; HODINKA, *i. m.* 368–369.

²⁵ DRIMBA, *i. m.* 48.

²⁶ DRIMBA, *i. m.* 88, vö. CLAUSEN, *i. m.* 771–772.

²⁷ RÁSONYI, L.: „Turcs Non-islamisé en Occident (Péchénegues, Ouzes et Qiptchaqs et leurs Rapports avec les Hongrois)”, in *History of the Turkic Peoples in the Pre-Islamic Period*, ed. H. R. Roemer, Berlin 2000, 321.

²⁸ Mint személynév megtalálható Hunyad vármegyében 1369-ben *Bybarch* (*Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*. Cur.: E. Lukinich et L. Gáldi L., ed.: A. Fekete Nagy et L. Makkai, Budapest 1941, 142), 1496-ban pedig *Biborc* alakban (CSÁNKI D.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V. köt., Budapest 1913, 164). A *Beybars* török személynévre vezethető vissza a Kovászna megyei Bibarcfalva neve is (RÁSONYI L.: *Hidak a Dunán*, Budapest 1981, 150; vö.: KISS L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára, I–II.*, Budapest 1997², 211).

²⁹ GOLDEN, P. B.: „Cumanica IV: The Tribes of the Cuman-Qipčaq”, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 9 (1995–97), (99–122), 110; GYÖRFFY GY.: „A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században”, in *A magyarság keleti elemei*, szerk.: Györffy Gy., Budapest 1990, (274–304), 274. 1990, 274; Rásonyi, „Turcs Non-islamisé en Occident ...”, 320.

³⁰ *Povest' vremennykh let* D. S. Lihačev – B. A. Romanov, Moskva–Leningrad, 1950, 160, 162; *The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text*, trans. and ed. by S. H. Cross – O. P. Sherbowitz-Wetzor, Cambridge (Massachusetts) 1953, 213–214.

³¹ Az egyik a kipc sak al-Malik al-Zāhir Baybars (A. H. 658–677, A. D. 1260–1277), a másik pedig a feltehetően cserkesz származású II. Baybars al-Malik al-Muzaffar Rukn al-Dīn al-Manšūrī Ğāšnikīr (A. H. 698–709, A. D. 1299–1310).

³² MGH SS, XXIII. 511.

Az orosz források alapján a kunokat két nagy csoportra osztották: „vad” és „nem-vad polovecekre”, azaz „vad” és „nem-vad” kunokra. Az előbbi megnevezés az orosz évkönyvekben „polovci dikii” alakban szerepel,³³ a második a forrásokban nem szerepel, hanem egy olyan segédterminus, amelyet több szerző használ az orosz fejedelmekkel gyakran szövetséget kötő kunokra.³⁴ A 12. század második felében a „vad kunok” vezetője a šarukanida Könček volt.³⁵ Az orosz források a 13. század elején fiát, Jurij Končakovičot tartják legnagyobbnak a polovecek közül.³⁶ Ez feltehetően nemcsak az előkelő Toqsoba törzsből való származásával, hanem apjának a 12. század második felében elkezdett egységesítő politikáját folytató tevékenységével is magyarázható. Míg Jurij apját, Könčaket a „vad kunok” fejének,³⁷ a „nem vad kunok” vezetőjének Danyiil apját, Kobjak Karlyevičot tartják.³⁸ Ezt bizonyíthatja, hogy 1222-ben Jurij és Danyiil közösen, mint a két nagyobb egység vezetője szállt szembe a mongolokkal először. Az orosz krónika szerint a menekülő kunokat a mongolok a Dontól a Dnyeperig és a Fekete-tenger partjáig tartó útjuk során követvén nagyrészt lemészárolták, s köztük volt a két fejedelem is.³⁹

Tehát a 1222-ig a kun fejedelmek közül Jurij Končakovič volt az első, Danyiil Kobjakovič pedig a második. Halálukkal a hierarchiában átrendeződés történt, ugyanis az orosz évkönyvek szerint 1223-ban „a kunok nagy fejedelme” Bastij volt, aki ebben az évben felvette a kereszténységet.⁴⁰ Ugyanakkor a korszak meghatározó kun vezére volt Kotjan/Kötöny Sutoevič is, aki 1202-ben jelenik meg a forrásokban, és haláláig, vagyis 1241-ig jelentős szerepet játszott az egyes orosz fejedelemségek, majd a Magyar Királyság történetében.⁴¹ Bastijjal ellentétben, akiről csak annyit tudunk, hogy fel-

³³ A „vad kunok” (*polovci dikii*) 1146-ban jelentek meg az orosz forrásokban (*PSRL*, II. 319).

³⁴ Míg egyesek szerint a „vad” jelző azokra a kunokra vonatkozik, akik gyakrabban ellenségeskedtek az orosz fejedelemségekkel (PRITSAK, O.: „Non-‘Wild’ Polovtsians”, in *To Honor Roman Jacobson*, II. The Hague–Paris, 1966–1967, 1615–1623), mások úgy vélik, hogy ez a csoport csak a kijevi fejedelmekkel kötött ritkábban szövetséget, más orosz uralkodókkal azonban hosszú és stabil kapcsolatban álltak (GOLDEN, P. B.: „The Polovcii Dikii”, *Harvard Ukrainian Studies* 34 (1979–1980), (269–309), 297).

³⁵ Könček a „vad kunok” egyik vezető törzséből, a Toqsobából származott. Nagypapja Šarukan, apja pedig Otrok volt, aki Vlagyimir Monomach nyomására a 12. század elején a Grúz Királyság területére vonult népével, majd a kijevi fejedelem halála után testvére hívására visszatért a dél-orosz steppére (GOLDEN, P. B.: „Cumanica I: „The Qipčaq in Georgia” in: *Cumanica I.*, *AEMAE* 4 (1984), (45–87).

³⁶ *PSRL*, I. 504.

³⁷ 1195–1196 után ugyan nem szerepelnek többé a „vad” kunok a forrásokban, de feltételezhető, hogy a törzsszövetségek nem szűntek meg (GOLDEN, „The Polovcii Dikii”, 309).

³⁸ GOLDEN, „The Polovcii Dikii”, 308.

³⁹ *PSRL*, 1965, X. 89.

⁴⁰ *PSRL*, II. 741.

⁴¹ POLGÁR SZ.: „Kötöny kun fejedelem”, in *Tanulmányok a középkori magyar történelemből*, szerk.: Homonnai S. – Piti F. – Tóth I. Szeged 1999, 91–102.

vette a kereszténységet, Kötöny gyakran megjelenik a forrásokban; ő volt az, aki Jurij Končakovič és Danyiil Kobjakovič halála után az orosz fejedelmek szövetségében 1223-ban felvette a harcot a mongolokkal.⁴²

A mongol támadás utáni kun hierarchiát a következőképpen rekonstruálhatjuk: Bastij volt a nagyfejedelem, a második vagy harmadik helyen Kötöny állt,⁴³ a negyedik, pedig Borc volt. A 13. század első felében az említettek mellett még két jelentős kun fejedelem szerepel a forrásokban. Az egyik Ionas, aki 1241-ben halt meg Konsztantinápolyban,⁴⁴ a másik pedig Bačman,⁴⁵ akit a Volgánál 1236–1237-ben végeztek ki a mongolok. Feltételezhető, hogy egyikük behelyezhető az 1223 utáni kun hierarchia első három alakja közé.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy a nyugati forrásunk, az *Emonis Chronicon* honnan szerezhette értesüléseit a kun fejedelmek közötti hierarchiáról? Köztudott, hogy II. András magyar király számos hadjáratot indított Halics megszerzésére. Tehát pontos értesülései lehettek az orosz fejedelmeket támogató kunokról is. Ugyanakkor az 1220-as évek elejétől a kunok között térítő domonkosrendi szerzetesek is rendelkeztek adatokkal a kunok vezetőiről, és a közöttük fennálló rangsorról.

Mint már említettem, *Borc* fia 1227-ben a Magyar Királyság területére vonult. Kísérében domonkosok és kunok voltak. A fejedelem fia azt kérte az érsektől, hogy keresztelje meg őt és kísérétenek tizenkét pogány tagját, s később majd atyja is átkel a hegyeken, hogy a főpap kezéből felvegye az új hitet.⁴⁶ A *Magnum Chronicon Belgicum*⁴⁷ és Albericus *Krónikája* megerősíti ezt az információt.⁴⁸ A következő kérdés, hogy miért hagyta el *Borc* ősi hitét? Nyugati forrásaink a domonkosok észak-pontusi steppén végzett tevékenységének tulajdonítják a sikert. Az azonban nyilvánvaló, hogy nemcsak

⁴² PSRL, II. 741–745; *Die Erste Novgoroder Chronik nach ihrer ältesten Redaktion (Synodalhandschrift) 1016–1333/1352.* (továbbiakban: *NOVG. CHRON.*) Edition des altrussischen Textes und Faksimile der Handschrift im Nachdruck. Übersetz. und Einleit. J. Dietze. München 1971, 94–96; 192–193. 1195–1196-ban, utolsó forrásos említésükkor a „vad kunok”, mint Rurik Rostislavič szövetségesei szerepelnek (PSRL, II. 694). Később 1203-ban Könček és Danyiil Kobjakovič segítenek Ruriknak Kijev megszerzésében (NOVG. CHRON., 79, 175). Ezt követően Kötöny volt az, aki Könček politikáját követve Rurikot támogatta (PSRL, II. 717; HODINKA, i. m. 306–207).

⁴³ Kötöny címe Rogeriusnál: *rex. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum,* (továbbiakban: *SRH*) I–II. Edendo operi praefuit Szentpétery E. Budapestini, I. 1937; II. 1938. (reprint 1999), II., 553. passim).

⁴⁴ Aki Albericus szerint „*videbatur esse maior in regibus Comanorum*” (CFH, I. 34).

⁴⁵ Ğuvaynī és Rašīd al-Dīn szerint Bačman egyike volt a kipcsakok nagy emíreinek (MINORSKY, V.: „The Alān Capital *Magas and the Mongol Campaigns”, *Bulletin of the Society of Oriental and African Studies* 14/2, (1952), (221–238), 225; BOYLE, J. A.: *Atā Malik Juvainī. The History of the World Conqueror*, I–II., Manchester 1958, 553–554).

⁴⁶ HURMUZAKI, i. m. 102; JAKÓ, i. m. I. 167.

⁴⁷ A krónika tévesen az 1220-as év alatt tárgyalja az eseményt (CFH, I. 525).

⁴⁸ MGH SS, XXIII. 920; vö.: LATZKOVITS L.: *Alberik világhkrónikájának magyar adatai,* (Forrástanulmány), Szeged 1934, 76.

a hittérítőknak köszönhető a kunok közeledése a keresztény hithez és a Magyar Királysághoz. Az 1223-as kalkai vereség után több mint valószínű, hogy maguk keresték a kapcsolatot a magyar királlyal, akitől támogatást reméltek egy újabb mongol támadás esetén,⁴⁹ akárcsak később, 1238-ban Kötöny és kunjai. Borc másik kortársáról, a már említett *Bastijr*ről is tudjuk, hogy 1223-ban felvette a kereszténységet, ami szintén a kun-orosz seregek kalkai vereségével magyarázható.⁵⁰ Ugyancsak a mongol fenyegetés állhat a Rašid al-Dīnnál szereplő történet mögött,⁵¹ amely szerint Könček egyik fia, Qumarmīš Qūlī Dzsingisz kán idejében a bagdadi kalifánál járt. Van, aki szerint a kunok követsége 1223 előtt azért ment Bagdadba, hogy mongolelles szövetséget kössön, és ennek érdekében felajánlotta az iszlám felvételét.⁵²

Az azonban nem derül ki a kútfőkből, hogy *Borc* 1223 után menekült-e nyugatra vagy már korábban is *Cumania* Magyar Királysággal szomszédos részein nomadizált. A kutatók feltételezik, hogy már a 13. század elején a kunok egyes csoportjai nyugatabbra vonultak.

Mielőtt válaszolnék arra kérdésre, hogy hol lehetett *Borc* szállásterülete, röviden kitérek a kunok dunai csoportjára. Területük az Al-Dunától, valamint a Déli- és Keleti-Kárpátoktól a Halicsi Fejedelemség délkeleti határáig terjedt. Van egy névtelen forrásunk, amely a dunai kunok vezetőjének székhelyét Karabunának nevezi. Ezt a mai Tartabunari város helyére lokalizálják.⁵³ Vagyis a Fekete-tenger egyik öblének számító Sasik-tóba ömlő Kohilnuk folyó torkolatánál volt a dunai kunok központja. A 12. századból több forrásunk is beszél az Al-Dunánál nomadizáló kunokról. Freisingi Ottó *Krónikájában* (1143–1146) említést tesz a kunok vadban gazdag területéről, ami a Magyar Királyság mellett van. A bizánci történétírók a birodalom elleni portyáikról tudósítanak.⁵⁴ Az *Ipatyev Évkönyv* szerint ugyancsak a dunai kunok támogatták 1159-ben a halicsi trónkövetelőt, Ivan Rostislavičot,⁵⁵ majd 1186-ban a Dnyeper menti kunokkal⁵⁶ együtt segítettek a szintén kun származású Asen testvéreknek a II. Bolgár Cárság létre-

⁴⁹ MAKKAI L.: „Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526)”, in: *Erdély története a kezdetektől 1606-ig*, I., szerk.: Makkai L.–Mócsy A., 1986 Budapest, 235–408. 306; SPINEI, V.: *Moldova în secolele 11–14*, Chişinău 1994, 86.

⁵⁰ GOLDEN, P. B.: „Religion among the Qipčaq of Medieval Eurasia” *Central Asiatic Journal* 42 (1998/2), (180–237), 218.

⁵¹ 154. MARQUART, J.: „Über das Volkstum der Komanen” in: Bang, W.–Marquart, J.: *Ost-türkische Dialektstudien*, abh. der kgl. Gesellsch. der Wiss. zu Göttingen Phil.-Hist. Klasse. N. F. XIII. No.1. Göttingen 1914/1970², (25–240), 154.

⁵² GYÖRFFY, i. m. 264.

⁵³ PRITSAK, O.: „The Polovcians and Rus”, *AEMAE* 2 (1982), (321–380), 367.

⁵⁴ SPINEI, V.: *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici*, Iaşi 1985, 73–80.

⁵⁵ *PSRL*, II. 497–498.

⁵⁶ Az Asen testvéreknek segítő kunokat a lukomori csoporttal azonosítják (PRITSAK, „The Polovcians and Rus”, 365).

hozásában.⁵⁷ Mindebből arra következtethetünk, hogy az itt élő kunok jelentős erőt képviseltek. Ha a 13. század első felében területükre érkeztek is a mongol nyomás elől újabb kun csoportok, nem valószínű, hogy hatalmi átrendeződés történt volna. Sokkal valószínűbb, hogy a mongolok 1222-es Sudak elleni támadásának és a kalkai csatának hatására a karabunai központ helyett egy, a Magyar Királysághoz közelebb levő területet választott a dunai kunok vezetője. Ennek az sem mond ellent, hogy tudjuk, a domonkosok második térítő útjuk alkalmával a Dnyeperhez mentek.⁵⁸ Ugyanis a források nem állítják, hogy itt érték el *Borc* megtérését. Az első és sikertelen domonkos térítést a kunok között 1221 és 1223 közé datálják.⁵⁹ Tehát a második 1225 utánra tehető, és ennek is csak évek múlva, 1227-ben lett eredménye. Ez idő alatt a térítők hatalmas területet járhattak be. Lehet, hogy a domonkosok biztatására, a kereszténység felvételével és a magyar királynak tett hűbéri fogadalommal egyidejűleg helyezte nyugatabbra központját a kun fejedelem.

IX. Gergely pápa 1227. július 31-én kelt okleveléből értesülünk arról, hogy Róbert érseknek engedélyezte, hogy elmenjen a kunok földjére, és kinevezte apostoli küldötté. Ezzel, mint a Szentszék küldötte, meghatalmazást kapott, hogy prédikáljon, kereszteljen, templomokat emeljen, papokat szenteljen, püspökségeket létesítsen, és általában azt tegye, amit a hit terjesztése megkíván.⁶⁰ Az érsek mellett a kunok földjére utazott három püspök és maga Béla herceg is. *Borc* ragaszkodása az érsek személyes jelenlétéhez arra utal, hogy a kereszténység felvétele a fejedelem számára nemcsak hitbeli kérdés volt, hanem a főpap által biztosított politikai előnyöket is élvezni kívánta.⁶¹ Aból pedig, hogy Béla is elkísérte Róbertet, arra lehet következtetni, hogy *Borc* nem csak megtérését, hanem hódolatát is felajánlotta. A magyar trónörökös lehet, hogy a világi hatalom megszervezése érdekében utazott a kunok földjére.⁶² A megtértek hűbéri fogadalmát bizonyítja, hogy egy 1229-ben kelt pápai oklevél II. Andrásnak a kunok szabadságáról és földjeik birtoklásáról szóló aranypecsétetes oklevelére hivatkozik.⁶³

A források számadatokat is említenek a *Borc* fejedelem családjával együtt a kereszténységet felvevő kunokkal kapcsolatban, ezek azonban eltérőek és ellenőrizhetetlenek. A kun püspökség ezeknek az áttéréseknek a hatására jött létre valamikor 1227. július 31. és 1228. március 21. között.⁶⁴

⁵⁷ VÁSÁRY I.: *Chapters from the history of Pre-Ottoman Balkans: the Cumans and the Tatars (1185–1360)*, (akadémiai doktori értekezés), Budapest 1999. 45–55.

⁵⁸ PFEIFFER, *i. m.* 144, 178.

⁵⁹ FERENT *i. m.* 123.

⁶⁰ HURMUZAKI, *i. m.* 102; JAKÓ, *i. m.* I. 167.

⁶¹ MAKKAJ, *A milkói (kún) püspökség és népei*, 15.

⁶² MAKKAJ, „Erdély a középkori Magyar Királyságban (896–1526)”, 30.

⁶³ II. András aranybullával megerősített oklevele nem maradt fent, csak a pápa 1229. október 1-jei okleveléből tudunk róla. A királyi oklevelet erősítette meg IX. Gergely apostoli tekintélyével (HURMUZAKI, *i. m.* 112–113; JAKÓ, *i. m.* I. 171).

⁶⁴ 1228. március 21-én kelt oklevelében engedélyezi a pápa a domonkos rendi Theoderic püspöki kinevezését (HURMUZAKI, *i. m.* 107; JAKÓ, *i. m.* I. 168–169).

Borc lakóhelyét nemcsak azért nehéz meghatározni, mivel ezzel kapcsolatban a forrásaink hallgatnak, hanem mert a megtérésével összefüggésben levő püspökség székhelyét sem lehet lokalizálni, valamint az egyházmegye határait sem tudjuk pontosan rekonstruálni. Feltételezhető, hogy a megtért fejedelem szállásán hozták létre a kun püspökség központját.⁶⁵ Itt Béla herceg katedrális építtetett valamikor 1234 után.⁶⁶ Azonban a mongol támadás következtében eltűnt a püspökség székhelye, így meghatározása vitatott. Egyesek szerint a későbbi Moldvát és Havasalföldet elválasztó Milkó folyó partján, míg mások szerint valahol Havasalföld területén volt. Az egyházmegye területe esetleg egybeeshetett *Borc* területével. Annyi bizonyos, hogy a püspökség nyugati határa a Keleti-Kárpátok és az Olt volt, mivel a püspök hatásköre sem az erdélyi részekre, sem a szörényi bánországba nem terjedt ki.⁶⁷ Délen a II. Bolgár Császártól elválasztó Duna határolta, északon pedig az 1233-ban létrehozott orosz püspökség területéig érhetett.⁶⁸ Keleten Rogerius a Szeret folyót említi mint a püspökség határát.⁶⁹ Más vélemények szerint keleten a püspökség határai egybeestek azzal a területtel, ameddig a kunok nomadizáltak.⁷⁰

Amennyiben az 1229-es halicsi események kapcsán szereplő *Begovars Borccal* azonosítható, még egy mozzanatot ismerünk a kun fejedelem életéből. Ekkor ugyanis Béla, testvére, András herceg halicsi uralmának helyreállítására hadjáratot vezetett Danyiil Romanovič ellen. A *Halics-Volhiniai Évkönyv* a történéseket 1229-re teszi, de mivel a krónika évekre bontása egy későbbi másoló vagy redaktor munkája, a datálásnál egytől négy évig terjedő tévedések vannak.⁷¹ Így Béla 1229-es hadjáratát más forrásokkal összevetve 1230-ra teszik.⁷² Ebben a hadjáratban a magyar seregeket *Begovars* kunjai támogatták,⁷³ míg Danyiil Romanovičot az a Kötöny,⁷⁴ aki 1239-ben a Magyar Királyság területére vonul. Azt nem tudni pontosan, hogy a kunok Bélával együtt kel-

⁶⁵ MAKKAI, *A milkói (kún) püspökség és népei*, 39.

⁶⁶ Ugyanis a pápa 1234-ben felszólította Bélát, hogy tegyen eleget a templom építésére tett fogadalmának (HURMUZAKI 1887, I/1. 131; JAKÓ, *i. m.* I. 178), egy 1279-es oklevélből pedig arról értesülünk, hogy a mongol támadáskor a kunok püspökségének katedrálisra már gazdagon el volt látva (HURMUZAKI, *i. m.* 622).

⁶⁷ Ezt bizonyítja IX. Gergely 1237. május 16-i, a szörényi domonkosoknak adott oklevele, amelyben engedélyezi a szerzeteseknek, hogy megáldják az oltárokat, a papi helyeket és temetőket, *mivel nekik nincs püspökük*, aki a feladatot elvégezné (HURMUZAKI, *i. m.* 153–154).

⁶⁸ RICHARD, J.: *La papauté et les missions d'orient au Moyen Age (XIIIe–XV siècles)*, Roma 1977, 25.

⁶⁹ *SRH*, II. 564.

⁷⁰ RICHARD, *i. m.* 25.

⁷¹ FONT M.: „II. András orosz politikája és hadjáratái”, *Történelmi Szemle* 33 (1991/ 1), 114.

⁷² FONT, „II. András orosz politikája és hadjáratái” 114; 131. SENGÁ T.: „Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjáratához”, *Századok* 122 (1988/1), 38.

⁷³ MAJOROV, A. V.: *Galičko-volynskaja Rus. Očerki socialno-političeskij otnošnij v domon-golskij perioda. Kijaz, bojare i gorodskaja obšina. Sankt-Peterburg, 2001. 528.*

⁷⁴ *PSRL*, II. 761; HODINKA, *i. m.* 368–369.

tek-e át a Kárpátokon, de a kontextusból úgy tűnik, hogy őket nem érinti az a vihar, amely Béla seregét meggyengíti.⁷⁵ Ráadásul Béla egy 1248-as okleveléből tudjuk, hogy a herceg vezette sereg a Vereckei-szoroson kelt át.⁷⁶ Tehát nem kizárt, hogy a kunok a Kárpátokon túl csatlakoztak.

Borc azonban nemcsak politikai–katonai téren segített a Magyar Királyságnak, hanem a püspökség és a szerzetesek térítő munkáját is támogatta. A *Commentariolum* szerint a misszió sikeresen folyt tovább, gyülekezetek alakultak, és a domonkosok most már bátran mehettek a kunok közé prédikálni.⁷⁷ Ugyanakkor az egyház segítségével elkezdődött a megtért kunok letelepítése.⁷⁸

Borcot és megtért kunjait egy pápai oklevél tanúsága szerint az első évben három oldalról fenyegette veszély: 1. az ikoniumi szultán,⁷⁹ 2. más pogányok, akik a kunok földjével szomszédos keresztény területeket tartják leigázva,⁸⁰ 3. mások, akiket nem nevez pogányoknak.⁸¹ A pápa Róbert érsek kérésére a keresztény kunokat zaklatók ellen keresztesháború meghirdetését engedélyezi.⁸² A pápa később is megvédte új híveit, 1229. október 1-jén a kunoknak írt levelében oltalmába veszi függetlenségüket és jogaikat, amelyet megint veszélyeztetett valaki. IX. Gergely személyes védelmébe veszi a kunok országát, és szigorúan megtiltja, hogy valaki fennhatósága alá vonja területüket, és rabságba döntse őket azon ok miatt, hogy Krisztushoz tértek. Figyelmeztet, hogy aki ezt megszegi, az a Szentszéket sérti meg.⁸³

⁷⁵ PSRL, II. 760–761; HODINKA, *i. m.* 366–369.

⁷⁶ *A tatárjárás emlékezete*, szerk.: Katona T., Budapest 1981, 328; CD, IV/2. 31–35.

⁷⁷ PFEIFFER, *i. m.* 143–146.

⁷⁸ A pápa 1228. március 21-i Róbert érseknek írt leveléből tudjuk, hogy az egyház segített a kunoknak falvak és városok alapításában, jogaik védelmében és az ellenségeik elleni védekezésben (HURMUZAKI, *i. m.* 107; JAKÓ, *i. m.* I. 168–169).

⁷⁹ Az ikoniumi szultán ekkor a rúm-szeldzsuk I. °Alā al-Dīn Kayqubād (1220–1237) volt, aki a Krím-félszigeti Sudak városa feletti protektorátust is megszerezte (Cahen, Cl.: „Kayqubād”, in EI IV, 817). Míg egyesek elfogadták, hogy a konyai uralkodó zaklatta a keresztény kunokat (FERENT, *i. m.* 139), mások szerint a bolgár cár, II. Asen Ivan (1218–1241) volt a támadó (MAKKAI, *A milkói (kún) püspökség népei*, 41).

⁸⁰ Ezek a még pogány kunok és brodnikok lehettek (FERENT, *i. m.* 139).

⁸¹ Egyes kutatók szerint ezek a kun püspökség területén élő magyarok és ortodox keresztény románok voltak (GYÁRFÁS I.: *A jász-kunok története*, II. Kecskemét 1873, (reprint 1992, Budapest) 222; PFEIFFER, *i. m.* 81). Mások ezekben a nem pogány ellenfelekben látják a bolgárokat (FERENT, *i. m.* 140), akik felismerték a Magyar Királyság területi terjeszkedésének veszélyét, valamint azt is, hogy a kunok megtérésével elveszíti támogatóit a kun eredetű Asendinasztia.

⁸² HURMUZAKI, *i. m.* 107; JAKÓ, *i. m.* I. 168–169.

⁸³ Ebben az esetben a veszély valószínűleg a magyar király részéről fenyegette a kunokat (FERENT, *i. m.* 141). Az oklevél szerint az ellenség örvend a megtérőknek, mert ebből következőleg uralkodni tud rajtuk, míg az előzőben az állt, hogy az ellenség meg akarja akadályozni a többi kun megtérését. Ekkor a pápa csak szigorú parancsot ad, de nem hirdet keresztes hadjáratot (HURMUZAKI, *i. m.* 107, 112–113; JAKÓ, *i. m.* I. 171).

Borc feltehetően nem érte meg a mongolok betörését. A domonkos források ugyan nem említenek halálával kapcsolatban időpontot, az azonban kiderül a leírásokból, hogy 1241 előtt, mint jó keresztény hunyt el.⁸⁴ Tudjuk, hogy a szerzetesek építette Szűz Mária kápolnába temették el,⁸⁵ tehát még nem állt a Béla támogatásából emelt székesegyház, ami 1234 és 1241 között készülhetett el.⁸⁶

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a Magyar Királyság nagy jelentőséget tulajdonított *Borc*nak, aki előkelő helyet foglalt el a kun fejedelmek ranglistáján. Ezt bizonyítja, hogy abban a korban is előkelőnek számító küldöttség volt jelen a keresztelésénél: az esztergomi érsek, a pécsi, a veszprémi, az erdélyi püspök⁸⁷ és a trónörökös. Ugyanakkor az is sokat mondó, hogy Béla erdélyi hercegségének idejére vonatkozó, vagyis 1226 és 1235 közötti írott források, egy oklevél kivételével, a herceg kunországi terveivel és a kunokkal kapcsolatosak. A magyar király címei között, pedig 1229-ben megjelenik a *rex Cumaniae*.⁸⁸

⁸⁴ Vagyis meggyónt és megáldozott. A források által említett másik fejedelem is hasonló módon halt meg, sőt ő a halála előtt azt kérte, hogy a pogány kunok távozzanak mellőle, mert „rettenetes démonokat” lát körülöttük (*CFH*, III. 2335).

⁸⁵ *CFH*, III. 2335.

⁸⁶ Lásd a 66. jegyzetet.

⁸⁷ Az érsekkel Cumaniaába tartó püspökökről lásd: KOSZTA L.: „Egy francia származású főpap Magyarországon Bertalan pécsi püspök (1219–1251)”, *Aetas* 1994/1., (64–88), 64–71.

⁸⁸ Az oklevél szerint: *Bela dei gratiai primogenitus Regis Hungariae (...) Bulgariae Comanieque* (HURMUZAKI, *i. m.* 127). A *rex Cumaniae* használata 1235-től, vagyis IV. Béla uralkodásával válik általánossá.

Szilvia Kovács

BORCZ, A CUMAN CHIEF IN THE 13TH CENTURY

The Cumans, also known as Kipchaks and Polovcians, flourished during the 11–13th centuries in the territory of the Eastern European steppe. At the beginning of the 13th century the Hungarian kingdom turned its attention to the Cumans. As a consequence, in 1227 Borcz, the fourth chieftain of the Cumans, sent his son, along with a retinue, to Esztergom, the seat of the Hungarian Archbishop, to embrace Christianity. The Dominican missionaries baptized Borcz and his people. This act was motivated by political considerations on both the Cuman and Hungarian sides.

The aim of this paper is to analyze the following questions: Borcz was ranked to the fourth position among the Cuman leaders, the identification of the other contemporary leaders is possible. The habitat of the group led by Borcz is also a complicated problem if the Mongol invasion of Eastern Europe in 1223 is taken into consideration. Finally, the motives for his conversion to Christianity are discussed.